

KRONIEK

Open Monumentendag: herbestemming

STADSHERSTEL

VEERENWERKPLAATS

TOLLIUS

MAAND VAN DE GESCHIEDENIS

FOTOKRING EEMLAND

ZATERDAG 10 EN ZONDAG 11 SEPTEMBER

Open Monumentendag in teken van herbestemming

De Open Monumentendag wordt dit jaar voor de 25ste maal gehouden. Dit succesvolle evenement heeft in 2011 als thema: *Nieuw gebruik – Oud gebouw*. Het Comité Open Monumentendag Amersfoort heeft voor het weekend van 10 en 11 september een aantrekkelijk programma samengesteld.

Veel panden die de afgelopen jaren een nieuwe functie hebben gekregen of waarvoor plannen worden voorbereid, zijn voor het publiek opengesteld. Een buitenkansje om deze monumenten te bezoeken.

Enkele voorbeelden: de fabriekscomplexen Rohm & Haas, Warner Jenkinson, de Wagenwerkplaats en Norit; het klooster OLV ter Eem, de Openluchtschool, de ABC-school Vlindervallei en de woonwijk Ganskuijl. Voorafgaande aan de dag heeft een aantal klassen van zes Amersfoortse basisscholen in het kader van de *Open Monumentendag Klassendag* zich met een bezoek aan een monument al in dit thema verdiept.

MONUMENTALE SCHEPEN

Ook voor het Varend Erfgoed is herbestemming één van de mogelijkheden om de historische schepen in de vaart te houden. Van daar dat de Amersfoortse schippers Joke & Ger Verzijde zich hebben ingezet om ter gelegenheid van vijf jaar Eemhaven een aantal monumentale schepen naar Amersfoort te halen met een vlootshow op vrijdagavond 9 september. Op en rond de kaden vindt een bruisend programma plaats. U kunt de schepen bezoeken met natuurlijk de verhalen van de schippers. Er is Streekkoken met D&A FoodEvents en op het dek van een aantal schepen kan het bordspel *Slag om Amersfoort* worden gespeeld.

GREBBELINIE

Vanuit de haven kunt u tegen een vriendenprijsje per sloep naar de Grebbelinie varen. Hier is speciaal voor deze dag het Werk aan de Glashut voor het publiek opengesteld.

Het hele programma is samengebracht in pocket 3 van het *Amersfoort Magazine* met als titel: *Amersfoort, Nieuw gebruik – Oud gebouw*. Met de hulp van een groot aantal sponsors kon dit fraai geïllustreerde boekje uitkomen.

U kunt het voor de symbolische prijs van € 5,- kopen, ook in de week vóór Open Monumentendag: bij de VVV (Breedstraat 1) en de Informatiewinkel (Stadhuisplein 7).

In de pocket treft u voordeelbonnen aan, waarmee u bij een aantal horecagelegenheden iets extra's bij uw bestelling krijgt tijdens een welverdiende rustpauze.

Het ontstaan en de ontwikkeling van deze verdedigingslinie wordt u door de Stichting Grebbelinie met verve verteld. In april 2011 is de Grebbelinie aangewezen als rijksmonument. Door een ingrijpende dijkverbetering wordt het 'Grebbelinieprofiel' teruggebracht. Daarna zal de linie een grotere creatieve functie krijgen.

MUZIEK

Traditiegetrouw speelt ook muziek een belangrijke rol tijdens de Open Monumentendagen. Veel monumenten bieden onderdak aan koren en ensembles, in het kader van de *Dag van de Amateurkunst*. Bijzonder is dat op zaterdag ook de beiaard van het Belgenmonument wordt bespeeld. Het instrument werd in 1967 aan het monument toegevoegd, waardoor ook dit gedenteken een goed voorbeeld van herbestemming is.

EXTRA ACTIVITEITEN

Een kleine greep uit het programma:

- Voor kinderen is een puzzeltocht door de Eemhaven beschikbaar
- Levende Historie in Mannenzaal en Burgerweeshuis (zaterdag en zondag)
- Een lezing over de herbestemming van de Stad van Cahen, één van de toonaangevendste moderne gebouwen van Amersfoort (zaterdag 13 uur);
- Op eigen gelegenheid kunt u een fietstocht door het Bergkwartier maken. Zie voor de route: www.woonklimaatberg.nl
- Op zondagmiddag zijn de Synagoge en de Joodse Begraafplaats aan de Bloemendalsestraat open in het kader van de *Europese Dag van het Joods Cultureel Erfgoed*
- In het Secretarishuisje is de net verschenen publicatie over dit bijzondere monument verkrijgbaar en kunt u die door de auteur laten signeren
- Op de grens van Amersfoort is de Rietveldvilla opengesteld; neem tijdens uw bezoek ook een fototoestel mee en fotografeer het monument met iets 'extra'.

Oog voor parels en mogelijkheden

door FLOOR DE GRAAFF

In de *Kroniek* van september 2010 stond een gesprek met Fons de Backer als vertrekkend directeur van Stadsherstel Midden-Nederland, één van de belangrijkste instellingen op het gebied van herbestemming. Daarin werd de komst aangekondigd van zijn opvolger, Martin Boswinkel. De Backer merkte daarbij op: 'Dit werk draait om emotie; dat maakt het boeiend.' Vindt Boswinkel dat ook? Ik ga het hem vragen.

Op dinsdag 12 juli word ik door hem en zijn medewerkster, Lisette Breedveld (architectuurhistorica), ontvangen in het gebouw Muurhuizen 104. Het wordt Stad van Cahen genoemd, naar de ontwerper ervan. Destijds huisde in dit opvallende pand de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek, inmiddels opgegaan in de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, ook al gevestigd in een opvallend pand aan het Smallepad.

STAD VAN CAHEN

'De Stad van Cahen is een bijzonder ontwerp. Allerlei kamers, groot en klein, en de koepel in het midden, geven het een ruimtelijk aanzien.' Boswinkel kan zich voorstellen dat mensen het gebouw aan de buitenkant minder fraai vinden, maar prijst het ontwerp om zijn mogelijkheden. Het zien en beleven van de binnenkant van de Stad van Cahen leidt veelal tot een ander oordeel over het pand.

Het is geen toeval dat Stadsherstel hier enige tijd geleden, nog onder De Backer, zijn intrek heeft genomen. Zo gaf men een signaal af: werken vlak bij wonen, in het centrum van de stad, met betrokken an-

dere, meest kleine instellingen op maatschappelijk gebied. Hiermee drukt Stadsherstel zijn visie uit op wonen en werken in het centrum van de stad. 'Daar was lef voor nodig,' zegt Boswinkel. En: 'Stadsherstel is betrokken bij zijn partners en zijn omgeving. Dat merk je als je in dit gebouw loopt.' Dat geldt ook voor het naburige pand, dat vroeger het Oud-Katholiek Seminarie huisvestte. In dit schitterende rijksmonument zullen binnenkort mensen met een behoefte aan lichamelijke zorg hun intrek nemen.

BLINDE VLEKKEN

Elk tijdperk heeft zijn eigen blinde vlekken en wanen. Toen Stadsherstel begon, stond het behoud van historische panden in relatie tot hun omgeving nog in de kinderschoenen. Daarvóór waren schaalvergroting en toegankelijkheid sleutelwoorden en was behoud van historische waarde nog een blinde vlek.

Wat zouden we over tien jaar als de wanen en blinde vlekken van 2011 zien? Om deze

vraag te kunnen beantwoorden, moeten we meer zicht krijgen op de cultuurhistorische waarde van ons bezit, zegt Boswinkel, niet alleen van een pand, maar ook van de omgeving ervan.

Daartoe is Lisette Breedveld aangetrokken. Zij heeft de cultuurhistorische waarde van de panden van Stadsherstel Midden-Nederland beschreven. Stadsvernieuwing kan nu niet meer leiden tot afbraak van historie, zoals in het verleden nogal eens is gebeurd. Ik refereer aan de uitspraak van zijn voorganger. Boeiend? Boswinkel: 'Alles wat ik wil en kan, komt hier bij elkaar: mijn ervaring als projectontwikkelaar, mijn expertise op financieel gebied, mijn interesse in de bouw en in historie, en kleinschaligheid. Een droomjob!'

Met deze uitspraak doet hij me uitgeleide. Een kennismaking met een gedreven man in een bijzonder pand.

Floor de Graaff is bestuurslid van de Stichting Flehite Publicaties.

De Veerensmederij

De herbestemming van de voormalige Wagenwerkplaats in Amersfoort vormt een uitstekend voorbeeld van eigentijdse ruimtelijke ontwikkeling. Inmiddels zijn de aanvankelijke sloopplannen van de baan en is een groot deel van het terrein met de bijbehorende gebouwen aangewezen tot rijksmonument.

door SANDRA HOVENS

Het project kon vorm krijgen dankzij een bijzonder particulier initiatief en een vruchtbare samenwerking met eigenaar NS en de gemeente Amersfoort. De Stichting Industrieel Erfgoed Amersfoort (Siesta) zette zich onvermoeibaar in voor het behoud van het terrein en de oude spoorweggebouwen, onder de bezielende leiding van Joke Sickmann. Met succes! Voor al haar inspanningen ontving Joke Sickmann op 23 juni 2011 een Zilveren Anjer uit handen van H.M. Koningin Beatrix (zie p. 22).

KAALSLAG EN VERWAARLOZING

Nog maar enkele decennia geleden was het heel gebruikelijk. Wanneer een gebied in de stad opnieuw werd ontwikkeld vormde de eerste stap het volledig opschonen van het terrein om te komen tot een nieuwe 'frisse start'. Daarin is het nodige veranderd. De ontwikkelingsgeschiedenis van een gebied is een belangrijke inspiratiebron geworden bij nieuwe projecten. Structuren en gebouwen worden in kaart gebracht en ingepast in de plannen wanneer deze karakteristiek of waardevol zijn. Al deze elementen zorgen als historische dragers automatisch voor de identiteit en herkenbaarheid van het gebied, samen met de nieuwe elementen daarin. Oud en nieuw completeren en versterken elkaar op deze wijze.

Voor industriële gebouwen was tot voor kort maar weinig waardering. Ook dat is veranderd. Industriële gebouwen vormen vaak markante herkenningspunten die iets vertellen over het economische verleden van een gebied. Ook de karakteristieke architectuur van deze gebouwen

Omslagfoto: de Veerensmederij anno 2011.

wordt in toenemende mate gewaardeerd. Zij vormen krachtige verwijzingen naar weleer, met hun gietijzeren ramen, geklonken spanten, *sheddaken*, gedecoreerd metselwerk of utilitaire uitstraling. Veel voormalige industriële locaties in Europa worden getransformeerd tot hippe stedelijke gebieden met tal van functies. Deze nieuwe visie op industrieel erfgoed en gebiedsontwikkeling was bepalend voor de toekomst van de Wagenwerkplaats.

GESCHIEDENIS VAN DE WAGENWERKPLAATS

Het gebied van de Wagenwerkplaats kent haar oorsprong in 1904. Toen opende de Hollandse IJzeren Spoorwegmaatschappij in Amersfoort een Centrale Werkplaats. Diverse spoorwegmaatschappijen fuseerden in de jaren dertig tot de NS, die het wagenwerkplaatsterrein verder ontwikkelde voor het onderhoud en de revisie van goederenwagens. Na 1996 volgde een verzelfstandiging van het bedrijf en op 1 januari 2001 werd het uiteindelijk gesloten.

Vanwege het besloten en geïsoleerde karakter van het gebied werden de waarden van dit terrein niet eerder onderkend. De sloop van de voormalige portierswoning in 2003 was aanleiding voor Joke Sickmann om aandacht te vragen voor de dreigende teloorgang van dit unieke terrein en de daarbij behorende spoorweggeschiedenis. Haar noodkreet vond steun en daarop werden het terrein en de gebouwen geïnventariseerd door de Utrechtse Stichting tot behoud van Industrieel Erfgoed (USINE). De NS, gemeente en vele Amersfoorters werden door het enthousiasme van Siesta aangestoken.

Bestaande situatie en schetsontwerp nieuwe situatie: zicht richting oostgevel.

Bureau Must stelde in opdracht van NS Poort een masterplan op voor het totale gebied, waarin oude en nieuwe elementen op een vanzelfsprekende wijze werden verenigd. Ook de karakteristieke inrichtingselementen en openbare ruimte kregen daarbij veel aandacht. Voor een definitieve verwezenlijking van dit totaalplan moet nog een aantal hindernissen worden genomen. Met het herbestemmen van de monumentale industriële gebouwen is echter al snel resultaat geboekt. Diverse panden zijn inmiddels gerestaureerd en verbouwd voor nieuwe gebruikers, waarbij culturele functies en creativiteit centraal staan.

DE VEERENSMEDERIJ

Centraal op het terrein van de Wagenwerkplaats vormt de voormalige Veerensmederij een markant object. Het werd gebouwd in 1908, waarschijnlijk naar ontwerp van D.A.N. Margadant, de huisarchitect van de Hollandsche IJzeren Spoorweg Maatschappij. In 1924 vond aan de westzijde een aanzienlijke uitbreiding van het gebouw plaats. Op deze locatie werden destijds de veren voor de onderstellen van de treinwagons gesmeed. De hoge schoorstenen, die oorspronkelijk ritme en geleding gaven aan de noordgevel, verwijzen naar de smidsvuren die langs de gevels stonden opgesteld.

De sobere bakstenen gevels met de getoogde gietijzeren ramen en de daken met de ingenieuze ventilatieluiken zijn zeker fraai. De kracht van het gebouw ligt echter vooral ook in het interieur. De grote ongedeelde ruimte wordt overspannen door karakteristieke stalen spanten. De ruimtelijke kwaliteiten zijn fantastisch. Het behouden en inpassen hiervan vormde een uitdaging bij het zoeken naar een nieuwe functie.

RESTAURATIE EN VERBOUWING

Deze ruimtelijke mogelijkheden van de Veerensmederij werden omarmd door Holland Opera (voorheen Xynix Opera). In de Veerensmederij konden al hun functies wor-

den verenigd, met een volwaardige operazaal, foyer, kantoren en verschillende werk- en oefenruimten.

Naar plannen van het Amersfoortse architectenbureau Van Zwieten is de Veerensmederij zorgvuldig verbouwd en gerestaureerd. Met het faillissement van bouwbedrijf Van Hoogevest dreigde het project begin 2009 in een vroeg stadium te stranden. Onder de naam Opus Restauratie maakte de vitale restauratietak van het bedrijf echter een doorstart en kon het project gelukkig tot een goed einde worden gebracht.

Alle karakteristieke onderdelen van de smederij zijn weer in ere hersteld. Het fraaie metselwerk met de hoge gietijzeren vensters, de bijzondere dakspantconstructie en de originele opbouw met houten ventilatieluiken pronken weer als in het begin van de vorige eeuw. De markante hoge schoorstenen, die grotendeels verloren waren gegaan, werden in ere hersteld. Hiermee kreeg de noordgevel weer 'smoel', samen met de fraaie nieuwe deuropeningen die hier werden toegevoegd. Met de grote operazaal en foyer kon de binnenruimte met de karakteristieke spantconstructie zoveel mogelijk open worden gehouden. Afgescheiden functies werden als losse objecten in de ruimte geplaatst, zodat de totale ruimte nog goed herkenbaar is.

Een complexe opgave vormde de inpassing van de installaties. Maar ook hier bood het gebouw voldoende mogelijkheden, ondermeer door gebruik te maken van de aanwezige ventilatiekappen in het dak. In het hele proces werd ervoor gewaakt om het industriële karakter zoveel mogelijk te behouden. Dus het eindresultaat moest niet een te 'clean' en opgepoetst gebouw opleveren. Daarin zijn alle partijen uitstekend geslaagd.

De Wagenwerkplaats in Amersfoort vormt een eigentijdse binnenstedelijke gebiedsontwikkeling, waarin op constructieve wijze wordt samengewerkt om historie en toekomst met elkaar te verweven. De herontwikkeling van de Veerensmederij is daarvan een uitstekend voorbeeld!

Sandra Hovens is medewerker van bureau Monumentenzorg Amersfoort.

Schonevelt, het oudste rechthuis

In het huis Schonevelt werd recht gesproken. Het stond aan de Langestraat bij de Sint-Joriskerk, dichtbij de kerkhof. In het oudste transportregister vond ik er nieuwe gegevens over.

door ANTON VAN NOSTRUM

KELDERS EN STALLINGEN

In het oudste transportregister van Amersfoort wordt Schonevelt zeven keer genoemd als belendend perceel. De gebezigde omschrijvingen bevatten interessante details. In 1482 koopt Bertout de Greve een huis en hofstede aan de Langestraat 'mit die kelre onder Sconenvelt ende die stallynge voir Sconenvelt'. Deze omschrijving wordt min of meer letterlijk herhaald in een akte die in 1488 ingeschreven wordt. Daarin kopen Bertout Outgersz en zijn vrouw Margriet de helft van hetzelfde huis, want steeds is de familie De Koning de andere buurman. Uit de omschrijvingen blijkt dat onder Schonevelt enkele belangrijke kelders lagen en dat vóór het gebouw ruimte was voor standplaatsen die tijdens de drie jaarmarkten verpacht werden.

Er zijn nog meer akten gevonden waarin Bertout de Greve dan wel Bertout Outgersz een deel van het huis naast Schonevelt koopt. Het lijkt mij waarschijnlijk dat hier sprake is van één persoon, maar zeker is dat niet. Als dat zo is, dan heeft deze persoon een zekere strategie gehad om

genoemd huis stukje bij beetje in bezit te krijgen. Aanvankelijk koopt hij als Bertout de Greve twee zesde-delen van verschillende familieleden die ook De Greve heten. In de jaren daarna koopt hij als Bertout Outgersz van een drietal personen niet nader aangeduide rechten af. En ten

In Memoriam Anton van Nostrum

Op 11 juli is Anton na een kort ziekbed overleden. In 2000 begon hij als vrijwilliger bij Archief Eemland. Iedere maandagochtend was Anton te vinden in de studiezaal, samen met een vertrouwde groep vrijwilligers. Vanuit zijn belangstelling voor genealogie wilde hij zich graag inzetten om de transportregisters van Amersfoort toegankelijk te maken voor degenen die geen middeleeuws schrift kunnen lezen. Dit monnikenwerk was hem wel toevertrouwd.

Overhandiging van het eerste exemplaar van *Bij afwezigheid van de schout* aan burgemeester Van Vliet op 12 februari 2009 (Anton zit in het midden).

Anton laat een prachtige erfenis achter. In 2009 heeft hij de transcriptie van het transportregister over de periode 1540-1551 voltooid. Een ingebonden exemplaar staat op de studiezaal, voor iedereen ter inzage als reusachtig hulpmiddel. Eén van de belangrijkste publicaties van zijn hand is de transcriptie van het burgemeestersdagboek van Cornelis Volckenszn. Samen met Wil Gommers en Ludo Jongen heeft hij daarmee een bijzondere publicatie gerealiseerd.

Archief Eemland is hem zeer dankbaar voor al het werk dat hij voor de geschiedenis van Amersfoort heeft gedaan.

De kerkhof op de kaart van Braun en Hogenberg, 1588. Tussen de Hof en de Langestraat het straatje Zevenhuizen; links het stadhuis (Museum Flehite).

slotte verwerft hij als Bertout Outgersz in 1488 de resterende helft (zie hierboven). Dat hij ook daadwerkelijk in het verkregen huis ging wonen, blijkt uit de laatste akte uit 1495, waarin hij als bewoner wordt vermeld wanneer hij het belast met een rente van twee gouden rijngulden.

OUDESTE BESTUURSCENTRUM?

Het is op zijn minst merkwaardig te noemen dat de kelders onder Schonevelt en de stallingen toebehoorden aan de eigenaar van het daarnaast gelegen huis. Het doet vermoeden dat beide gebouwen ooit deel uitmaakten van één gebouwencomplex en dat een deel daarvan in particuliere handen overging. Als Schonevelt het aloude gerechtgebouw is, dan moet het daarnaast gelegen huis in oorsprong ook een overheidsgebouw geweest zijn. Ook een omgekeerde redenering is mogelijk. Het hele complex was oorspronkelijk particulier bezit, waarvan Schonevelt door de stad aangekocht werd om als gebouw voor de schepenbank te dienen.

Hoe het ook geweest moge zijn, het is verleidelijk om in beide huizen het oudste bestuurscentrum van Amersfoort te zien, met de kelders onder Schonevelt als de gevangenis van de stad, waar de gevangenen 'streng geëxamineerd' werden. Daarmee bevat de suggestie van mevrouw Map Heijenga-Klomp in het boek *Stadhuizen* misschien meer waarheid dan menigeen denkt. Zij veronderstelde dat Schonevelt het gebouw was waar de heren van Amersfoort tot 1259 gevestigd waren, dat moest verdwijnen in verband met de uitbreiding van de Sint-

Joost Drooghsloot,
Hof met stadhuis, 1631
(*Museum Flehite*).

BRONNEN

■ Archief Eemland,
Transportregister 436-01
over 1478-1503

■ Max Cramer e.a.,
*Stadhuizen van
Amersfoort: de bouw-
geschiedenis* [Bussum
2009]

De redactie heeft
de auteur helaas niet
meer de laatste versie
van de tekst kunnen
voorleggen.

Joriskerk van de 16e eeuw. Schonevelt wordt daarna echter nog verschillende malen genoemd. In 1536 staat het bij de kerkhof en in 1734 vlak bij de hoek Zevenhuizen-Langestraat. Op die hoek vonden we in mijn artikel in het vorige nummer ook het vleeshuis; was dit dan het mogelijke overheidsgebouw naast Schonevelt? Inderdaad zijn bij opgravingen veel kelders onder Zevenhuizen en Langestraat gevonden.

HET STADHUIS

In 1536 is Schonevelt door het stadsbestuur verkocht, nadat het stadhuiscomplex aan de Hof ingrijpend verbouwd was. De rechtspraak werd dus gecombineerd met het bestuur in één complex. In de stadsrekeningen wordt het stadhuis ook wel aangeduid als Nieuw-Schonevelt. Dat het bestuurscentrum al langer aan de andere kant van de Hof was gevestigd blijkt ook uit het oudste transportregister. Daarin is zeven keer sprake van een huis en hofstede dat gelegen is 'after onser stadthuys'. In vijf gevallen daarvan wordt als extra toegevoegd 'in de Crommestraet'. Hier zal waarschijnlijk de middeleeuwse wijkindeling bedoeld zijn, dus niet de straat zelf. In één geval wordt de ligging nog nauwkeuriger omschreven: een huis en hofsteden in de Krommestraat achter het stadhuis, op de hoek van de Vijver. En dat is precies de lokatie die we zien op het schilderij van Drooghsloot, een plek die sinds de sloop van het stadhuis na 1823 bij de Hof is getrokken. Alleen de straatnaam Achter het Oude Stadhuis herinnert er nog aan.

Goed licht!

Fotokring Eemland is opgericht op 23 januari 1936 en bestaat dus 75 jaar. Naar aanleiding daarvan presenteert de Fotokring een expositie en een boek. De titel *Goed licht!* verwijst naar een wens, een groet die secretaris Arie van Leeuwen af en toe onder zijn brieven schreef in de correspondentie met secretarissen van andere fotografieclubs. Wat is er in die driekwart eeuw gebeurd?

door LEX VAN DE HATERD

DEFTIGE HEREN

Het initiatief voor de oprichting kwam van de al genoemde Arie van Leeuwen, die in het fototijdschrift *Focus* van 7 december 1935 een propaganda-artikel schreef. Naar aanleiding daarvan meldde zich een negental personen aan: de heren W.H. Meursing, ir. J.Ph. Korthals Altes, jhr. J.H. Tutein Nolthenius, A.Visser, dr. J.G. de Vries, W.H.B. Stoof, dr. P. ten Berge, J.G.M. Posthumus Meijes en A. van Leeuwen. De oprichters van de club waren voornamelijk deftige heren uit de gegoede klasse: er bevonden zich jonkheren, fabrikanten en artsen onder en ze woonden

vrijwel allemaal in het Bergkwartier. Dat de leden uit de hogere inkomensklasse kwamen was niet zo vreemd, want fotograferen was in de jaren dertig een tamelijk kostbare liefhebberij. Niet alleen het fototoestel zelf was duur, ook het (laten) ontwikkelen en afdrukken kostte vergeleken met nu veel geld.

Rechts: Aiko Pastoor, 1943.

Links: Gerrit Brink, 1965.

DE EERSTE STAPPEN

De belangrijkste bestuurders van de eerste jaren waren voorzitter Wicher Hooite Meursing, secretaris Arie van Leeuwen, penningmeester Tom Voorenkamp en Aiko Pastoor als *Commissaris van Materieel*, een functie die

vooral de zorg betrof voor de bibliotheek, de leesportefeuille en de rondreiscollecties. Vanaf oktober 1938 mochten ook vakfotografen lid worden van de vereniging: de eersten waren Piet Hak en Wim Plasmeijer, drie jaar later gevolgd door Kees Weers. Zij zouden alle drie zeer belangrijk worden voor de vereniging.

Er werden werkavonden, lezingen, wedstrijden, tentoonstellingen en clubtochten georganiseerd. De eerste activiteiten van Fotokring Eemland vonden plaats in bierbrouwerij Phoenix, gevestigd aan het Smallepad in Amersfoort. Voorzitter Meursing was commissaris bij deze brouwerij; via hem huurde de club voor een schappelijk prijsje van 10 gulden per jaar een vergaderruimte en de donkere kamer.

SNELLE GROEI

De club groeide al snel door naar 25 leden in 1940 en 42 in 1945. In de oorlogsjaren werd in verband met de verplichte verduistering beurtelings bij de leden thuis vergaderd en niet meer in het clublokaal in de Phoenixbrouwerij. De omstandigheden werden vanaf september 1944 dermate benauwend dat er tot juni 1945 geen activiteiten meer konden plaatsvinden.

Na de oorlog werden de activiteiten hervat. Fotokring

TENTOONSTELLINGEN

Tweejaarlijks was er een expositie van Fotokring Eemland in De Zonnehof. In het najaar van 1979 was er voor het eerst een tentoonstelling in Museum Flehite, met het thema *De straat als werkterrein*. Dat onderwerp paste helemaal in de sociale fotografie van de jaren zeventig. In de jaren tachtig en negentig zouden nog diverse exposities in Museum Flehite volgen. (Zie over de jubileumtentoonstelling p. 24.)

DIGITAAL

Door de mogelijkheden van de digitale camera nam de belangstelling voor fotografie vanaf 2000 enorm toe. Ook Fotokring Eemland profiteerde van de groeiende interesse, want het ledenaantal nam in dit decennium toe van 19 tot 65. Fotokring Eemland doet sinds een paar jaar ook weer mee aan de nationale Bondsfotowedstrijden: in 2010 werd de club 20e en in 2011 werd de 11e plaats bereikt. In vergelijking met de jaren de vijftig nog geen topprestaties, maar de klassering wordt wel elk jaar beter. Naar verwachting van het bestuur zal de club zich in 2012 weer in de top tien van het land nestelen!

Eemland veroverde bij de nationale Bondswedstrijden geleidelijk een plaats in de top van het land. In 1954 werd de club kampioen van Nederland, een prestatie die in 1959 nog eens herhaald werd. Aiko Pastoor won met zijn composities van vazen, schaaltes, takjes en bloemen in de *hey-key*techniek zelfs internationale prijzen. Het ledenaantal groeide door naar 72 in 1960. In datzelfde jaar belandde de club in een diepe bestuurscrisis; een jaar later waren er nog maar 50 leden over, een aantal dat gestaag verder daalde. In de jaren zestig tot en met negentig leidde de club een tamelijk rustig bestaan waarin het ledenaantal gemiddeld rond de 25 lag.

Boven: Caroline Schröder, 2007.

Onder: Julien van de Hoef, 2010.

Lex van de Haterd is bestuursvoorzitter van het Meridiaan College en in zijn vrije tijd onderzoeker en schrijver van boeken over kunst en cultuur.

BOEK EN LEZING

Naar aanleiding van het jubileum schreef Lex van de Haterd een boek en houdt hij ook een lezing. Zie verder pp. 23 en 24.

Knobbelzwanen op de Eem

In de *Kroniek* van december 2010 schreef Cor van den Braber over een gouache en een viertal schetsen van de Amersfoortse schilder Jasper van Wittel. Op de gouache staan in de linker en rechter onderhoek twee volwassen knobbelzwanen afgebeeld; bij de laatste mogelijk ook twee witte huisganzen. Wat valt daar verder van te zeggen?

door VINCENT VAN LAAR

De zwaan aan de linkerkant is waarschijnlijk een vrouwtje met, zo te zien, vier jongen. Deze dragen alle het asgrijs-wit dons dat kenmerkend is voor in het wild levende knobbelzwanen. Toch lijkt het niet aannemelijk dat het hier om in het wild levende vogels gaat. Van oorsprong is de knobbelzwaan een broedvogel uit Scandinavië, Oost-Europa en Azië, tot in China toe. In West-Europa is hij ingevoerd; in sommige landen al in de Middeleeuwen. Ook in Nederland is dit het geval. De vogels werden in de daarop volgende eeuwen uitsluitend in gevangenschap gehouden.

ZWANEN ALS GRONDSTOF

Aanvankelijk dienden zij vooral als voedsel. Men at de vetgemeste jongen, want het vlees van de oude vogels is taai en tranig. Daarnaast was de knobbelzwaan leverancier van slagpennen (die als eerste klas schrijfpennen golden) en van donsveren (voor kussens en dergelijke). Ook werden de huiden met veren en al gelooid en gebruikt als bont, onder andere om moffen en kragen van te maken. Later kwamen zwanen in zwang als siervogel in slot-

LITERATUUR

- Braber, C. van den, 'Nieuw stadsgezicht van Jasper van Wittel ontdekt', *Kroniek* 12:4 (2010) 12-15
- Bijlsma, R.G., F. Hustings & C.J. Camp-huysen, *Algemene en schaarse vogels van Nederland* (Haarlem/Utrecht 2001)
- Grimbergen, A.H.M., V. van Laar & G.J. van Schijndel, 'De vijver in het Stadspark Schothorst te Amersfoort... 1989-2003', *Natuur, Landschap en Milieu van Amersfoort* 24 (2008) 1-84
- Herder, T. den, 'Het Muntplein', *Ons Amsterdam* 2:3 (1950) 126-130

grachten en parkvijvers. Wat de laatste betreft waren vooral witgeboren donsjongen geliefd van de vorm *immutabilis* (een mutant die recessief overerft). Immers, ook hun eerste- en tweedejaars kleed is wit, terwijl dat bij de 'normale' knobbelzwanen aanvankelijk grijs tot bruin, later gevlekt is. Bovendien was het witte zwanendons meer waard. Overigens komt deze witte vorm tegenwoordig in elk geval wel in Amersfoort voor, bij voorbeeld onder de jongen van een paartje knobbelzwanen dat in 1995 en 1996 in de vijver van het Stadspark Schothorst broedde. Over de herkomst van deze zwanen is niets bekend. Zij hebben zich er spontaan gevestigd en kunnen zowel van Amersfoortse als van elders gedomesticeerde vogels afstammen.

GEÏNTEGREERDE VREEMDELING

De in gevangenschap geboren jongen werden bij een leeftijd van acht weken *geleewiekt*, dat wil zeggen dat met een koord de vleugel bij het gewricht van de handwortel werd afgebonden. Hierdoor stierf na drie à vier weken het afgebonden deel af en ging daarmee ook hun vliegvermogen verloren. Zij leefden vervolgens in half wilde staat in een afgepaald gebied, een *zwanendrift*. Uit ont-

Voorstudie (Museo di San Martino, Napels)

Jasper van Wittel, Stadsgezicht op Amersfoort met fantasiegebouwen (Veiling Bonhams, Londen 2010)

snapte zwanen zijn in Nederland na 1948 in het wild levende populaties ontstaan, in Eemland overigens pas na 1970. Thans bestaat de totale Nederlandse populatie uit ongeveer drie- à vierduizend paren. De knobbelzwaan is in Nederland dus eigenlijk een exoot, maar wel een met een verblijfsvergunning. Dit in tegenstelling tot andere uit gevangenschap ontsnapte of losgelaten uitheemse watervogelsoorten zoals de nijlgans. De knobbelzwaan wordt door de wetgever thans als een geheel geïntegreerde vreemdeling beschouwd, die sinds 2000 zelfs de status van beschermde inheemse diersoort heeft. Ware de knobbelzwaan een mens, hij zou thans door velen benijd worden.

HEERLIJK RECHT

Opvallend is dat het tafereeltje van het zwanenpaar met jongen op de gouache niet terug te vinden is op de schetsen die als voorstudies van de gouache zouden hebben gediend. Alleen op die uit het bezit van het Museo di San Marino te Napels staan twee volwassen zwanen afgebeeld, mogelijk in gezelschap van twee huisganzen. Van een moederzwaan met donsjongen is op deze afbeelding niets te bespeuren. We moeten dus aannemen dat Van Wittel het uiterlijk en de kleur van de donsjongen van een andere plaats in Amersfoort of van elders kende.

Het houden van zwanen was in die tijd een oneigenlijk heerlijk recht, wat wil zeggen dat het behalve aan een heer ook aan een ander persoon kon toebehoren. Amsterdam bijvoorbeeld had het in 1529 verkregen door aankoop van de ambachtsheerlijkheid Nieuwer-Amstel. Simon

- Laar, V. van, 'De vestiging van enige gedomesticeerde vogelsoorten in het Eemland en de Gelderse Vallei', *Te Velde* 49 (2008) 1-28
- Nuyens, A. (red.), *Eenden, Ganzen, Zwanen. Goedkope geïllustreerde pluimvee-bibliotheek* (Assen, ca 1906) serie 2: 1-60; 1-25; 1-26; 1-21
- Smit, J.J. & R.J.S. Terlouw, *Vogels in het Eemland. De ontwikkeling van de vogelstand en het agrarisch gebruik vanaf 1900* (Utrecht 1991)

Vincent van Laar is oud-stadsecoloog van Amersfoort.

Frisius beeldde rond 1600 op zijn ets van de Oude Regulierspoort (nu Munttoren) een aantal knobbelzwanen af. Naar het lijkt een paartje, dat met drie grote jongen in de Amstel zwemt. Tegen de muur tussen het poortgebouw en een wachttore is een houten hok voor de zwanen, gebouwd, de *Swanerij*. Het werd vooral gebruikt om de zwanen 's winters op te sluiten, te voeren en te verzorgen, als het buitenwater was dichtgevroren. De zorg voor de zwanen viel onder de verantwoording van de *bewaarder van der stede zwanen*. Het vetmesten van de jongen was een taak van de poortwachters. En het openen van de jongen was voorbehouden aan de leden van de stadsregering. Wat je noemt een vette bonus, zelfs als je de beloning van twee stuivers per zwaan in aanmerking neemt. We kunnen ons afvragen of een overeenkomstige situatie in Amersfoort heeft bestaan.

ZWANENSTAL?

Op de gouache zien we rechts van het grote huis aan het water een schuur met een getraliede achtergevel. Op de schets is het echter een hok met een schuin dak dat tegen de oever is gebouwd, dus (grotendeels) in het water. Zou het hier om een zwanenstal gaan? De schuur op de oever lijkt wat groot voor een zwanenpaar met eventuele jongen, want gezien hun onderlinge onverdraagzaamheid is het niet mogelijk om meer dan één paar in een ruimte onder te brengen. Het hok onder de oever zou alleen als winteronderkomen kunnen dienen als er een vlonder in aanwezig was. Maar misschien zijn er historische bronnen die meer licht op de *swanerij* van Amersfoort kunnen werpen.

Negen Maria's in één trouwboekje

De oproep *Archief zoekt verhalen* leverde voldoende materiaal op voor de expositie over 200 Jaar Burgerlijke Stand. U als lezer van de *Kroniek* heeft hierbij de primeur van één verhaal in het bijzonder: de ambtenaar van de Burgerlijke Stand en de negen Maria's.

door HENNIE VAN DEN BURG

AMBTENAAR VAN DE BURGERLIJKE STAND

Adrianus Hendrikus Renkers (roepnaam Arie) werd op 3 september 1908 geboren in Hoogland. Arie ging naar het Klein Seminarie te Culemborg, maar maakte zijn gymnasium af op het Bonifatius Lyceum te Utrecht. Hij werd vervolgens ambtenaar in de gemeente Baarn. In 1935 begon hij bij de gemeente Amersfoort, op de afdeling Bevolking.

Tijdens de oorlogsjaren had Arie toegang tot blanco persoonsbewijzen, waarvan hij er steeds een aantal mee naar huis nam. Via het verzet werden velen aan een nieuwe identiteit geholpen. Maar hij werd tegen het einde van de oorlog verraden door een NSB'er en kwam in Kamp Amersfoort terecht.

Arie Renkers (links) in functie.

Bij de huiszoeking werden de aanwezige blanco persoonsbewijzen niet gevonden; ze waren verstopt in het bed van zijn zoon. Eén van de Duitsers vond alles wat Arie achterliet, maar maakte de opmerking: *Er ist ein ordentliche Beambte*. Vervolgens werd Arie op transport gezet naar Duitsland, maar wist met behulp van zijn vrouw op

wonderbaarlijke wijze te ontsnappen. Hij zat de rest van de oorlog ondergedoken bij zijn chef, de heer Bruijn-ooge.

In 1960 was Arie 25 jaar bij de gemeente Amersfoort, maar er werd weinig aandacht aan besteed door de dood van zijn zoon Kees. Het bleef bij een kort bezoek van burgemeester Molendijk. Arie maakte verdere promotie tot tweede persoon op de afdeling Bevolking en Militaire Zaken. Hij was verantwoordelijk voor het adresboek van de Gemeente Amersfoort en voor de verkiezingen en de volkstellingen.

In 1971 kreeg Arie last van allerlei ongemakken. Toen barstte de discussie los over de vrijlating van de Drie van Breda. Daarbij was de *Beul van Amersfoort* Joseph Kottalla, die hij persoonlijk had meegemaakt. Arie trok het zich erg aan en werd volledig arbeidsongeschikt. Op zijn 63ste is hij met vervroegd pensioen gegaan.

Dit is op zich al een bijzonder verhaal over de Burgerlijke Stand. Maar Arie blijkt ook oom te zijn geweest van negen Maria's, die hij bijschreef in het trouwboekje van zijn broer Henk. Met vulpen uiteraard, zoals *ein ordentliche Beambte* betaamt.

DE MARIA'S

Hendrica Dorothea Maria	16 oktober 1947	Ria
Dorothea Agnes Maria	7 januari 1949	Thea
Willem Henricus Maria	14 februari 1950	Wimpie
Richard Jacobus Maria	11 juni 1951	Richard
Henricus Kessel Maria	28 september 1952	Henkie
Agnes Elisabeth Maria	28 april 1954	Ankie
Jeroen Reinier Maria	30 september 1958	Jeroen
Jolanda Paulien Maria	6 oktober 1960	Jolanda
Maria Agnes Christien	4 december 1961	Marjan

'IK HEET MARIA'

Richard Renkers begon op de begrafenis van zijn moeder zijn praatje met 'Ik heet Maria', wat natuurlijk een lacherige reactie van de toehoorders opleverde. 'Al mijn broers en zussen heten ook Maria. Gelukkig werd er nooit gezegd, "Maria wil jij de afwas doen?". De keuken zou te klein geweest zijn voor negen kinderen. Bovendien deden de meisjes de afwas en de jongens poetsten de schoenen op zaterdagavond.' Alle negen Maria's zijn in Amersfoort geboren, maar uiteindelijk zijn er maar drie de stad trouw gebleven.

MARIAVERERING

De ouders van de negen Maria's waren Henk Renkers en Agnes van Valkenhoef. Zij trouwden op 28 november 1946 in de parochiekerk van de H. Franciscus Xaverius aan 't Zand. *Maria, idool van alle tijden* ging zeker op voor moeder Agnes, die veel steun vond in de verering van Maria. Het is daarom ook niet verwonderlijk dat alle negen kinderen de doopnaam Maria kregen. De rijke roomse traditie schreef een groot nageslacht voor; als dat niet lukte kwam meneer pastoor informeren wat er aan de hand was.

Na haar huwelijk werd moeder fulltime huisvrouw en lid van de katholieke vrouwenvereniging Bond zonder Naam. Deze bond organiseerde uitjes voor haar leden. Zo ging moeder een weekje mee op vakantie, om tot rust te komen van alle drukte die haar gezin met zich meebracht. Zij stond 's morgens vroeg op en was tot 's avonds laat druk bezig met haar huishouden. Zij cijferde zichzelf het liefst weg en had voor diepgaande gesprekken geen tijd. Toch genoot zij van het leven en was zij een zoonaanbidster. Toen de drie jongste Maria's de deur uit waren greep zij elke gelegenheid aan om in de zon te zitten.

Boven: De negen Maria's.
Rechts: Trouwen op het stadhuis, Westsingel 43, Amersfoort, ca. 1959.

Hennie van den Burg is vrijwillig medewerker van Archief Eemland.

HOORSPEL

De oudste van de negen Maria's, Ria Renkers, weet zich te herinneren dat haar moeder zwanger was van het zevende kind. Volgens de naamgevingstraditie werden de opa's en oma's en vervolgens vader en moeder zelf vernoemd. De zes Maria's mochten de naam van de zevende Maria bedenken. Een hele discussie zou je denken, maar in die tijd waren veel luistervinken aan de radio gekluisterd. Het hoorspel *Saskia en Jeroen* op de maandagmiddag was heel populair in huize Renkers: 'Na school snel naar huis omdat je geen minuut wilde missen.' De baby moest dus Jeroen heten en gelukkig werd het zevende kind een jongetje: Jeroen Reinier Maria. Ook hij werd bijgeschreven in het trouwboekje, dat nu als kostbaar bezit wordt bewaard door de familie en onderdeel zal uitmaken van de expositie.

EXPOSITIE

Het verhaal van de *Negen Maria's in één trouwboekje* maakt onderdeel uit van de gelijknamige expositie. Deze is tot stand gekomen door samenwerking van Archief Eemland en de afdeling Burgerzaken van de gemeente Amersfoort. De expositie is te bezichtigen van 22 september-21 oktober in het stadhuis van Amersfoort; op zaterdag 22 oktober in de studiezaal van Archief Eemland, tijdens de informatiemarkt voor historisch onderzoek *Mijn familie & ik*. Zie voor meer informatie: www.archiefeemland.nl.

Joannes Tollius

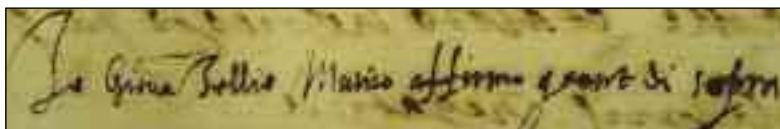
(±1550 – ±1625)

Amersfoort heeft in de zestiende eeuw een verrassende bijdrage geleverd aan de Nederlandse muziekgeschiedenis, veel verrassender dan je op het eerste gezicht van een kleine provinciestad zou verwachten. Petit Jan de Latre heeft er gewerkt en Joannes Tollius is er geboren: twee componisten van internationale allure.

door **SIMON GROOT**

Enkele jaren geleden werd mijn belangstelling gewekt door een muziekboekje dat onverwachts tevoorschijn was gekomen in de kloosterbibliotheek van het Duitse Gaesdonck, net over de grens bij Nijmegen. Daar waren twee boeken over Lutherse liturgie gerestaureerd en de kaften bleken gevuld met oud papier met muzieknotatie. Het ging om de restanten van een boekje dat in 1563 voor Amersfoort was gedrukt. Dat was van Petit Jan de Latre, die op de titelpagina als muziekmeester in Amersfoort

De handtekening op de aanstelling van Tollius als kapelmeester in Rieti op 2 september 1583. Daaronder de auteur in de dom van Rieti; mogelijk stond ooit ook Tollius aan deze koorlessenaar.

staat genoemd. De Latre was een vooraanstaande componist uit Luik, maar zijn aanwezigheid in Amersfoort was tot dan toe niet bekend.

Gaandeweg het onderzoek drong het steeds meer tot me door dat de twee onderzoeksvelden, die naar Petit Jan de Latre en die naar Tollius, weleens met elkaar verweven konden zijn. Natuurlijk kan een groot talent als dat van Tollius zomaar ontstaan, op elke plek in de wereld. Maar vaak is er een voedingsbodemp nodig om het tot ontwikkeling te brengen. Rond 1563 was Petit Jan muziekleraar aan de Latijnse school in Amersfoort en rond die tijd zal Tollius er schoolgegaan zijn. Het feit dat Petit Jan de Latre wellicht de eerste muzieklessen aan Tollius gaf, zou van beslissende betekenis kunnen zijn geweest voor de ontwikkeling van diens talent.

Er is nog veel vervolgonderzoek nodig om de Amersfoortse muziekgeschiedenis van de zestiende eeuw verder in kaart te brengen. In de afgelopen tijd heb ik mij vooral gericht op de levensomstandigheden van Tollius. In eerste instantie was het mijn bedoeling om de bekende feiten over zijn leven te verifiëren, maar al doende kwam veel nieuw materiaal tevoorschijn. In het komende jaarboek *Flehite* zal daarover een uitgebreid artikel verschijnen. Hier licht ik alvast een tipje van de sluier op.

AMERSFOORTSE VONDSTEN

Joannes Tollius is rond 1550 in Amersfoort geboren. Hij begon hier zijn muzikale carrière: in zijn eerste bundel met vijfstemmige motetten dankt Tollius de zangers van de Onze-Lieve-Vrouwekapel, omdat ze hem ondanks zijn jeugdige leeftijd tot hun leider hadden gekozen. Sinds vrijwilligers in Archief Eemland namen en feiten uit de archieven in een databank hebben ingevoerd, kwam er een hoeveelheid nieuwe informatie over Tollius aan het licht. Niet alleen werd er iets duidelijk over zijn jeugd, ook over zijn laatste levensfase. Zo blijkt hij op 11 maart 1628 nog in leven te zijn geweest. Aangezien zijn erfenis op 11 mei 1629 in Utrecht werd afgehandeld, is zijn sterfdatum nu teruggebracht tot de marge van een jaar.

ITALIË

Al te gemakkelijk werd door voorgaande onderzoekers gesteld dat de Reformatie Tollius naar het buitenland dreef. Dat zou natuurlijk kunnen, maar het blijkt nergens uit. Talloze jonge mannen ondernamen de reis naar Italië op zoek naar educatie en avontuur. Tollius volgde in hun voetsporen en ik volgde onlangs in de zijne. Ik vond hem in het archief van het Italiaanse stadje Rieti, waar hij op 2 september 1583 aangesteld werd als kapelmeester van de dom. Deze aanstelling is tot op heden de eerste vermelding van onze stadgenoot in de archieven. Hij zal uiteraard niet vanuit Amersfoort op weg gegaan zijn met de aanstelling in Rieti al op zak, dus waarschijnlijk verbleef hij al enige tijd in de omgeving. Het 100 kilometer zuidelijker gelegen Rome is dan een waarschijnlijke plaats.

Van Rieti trok Tollius naar Assisi, ongeveer 100 kilometer verder naar het noorden. Hij werd er in 1584 aangesteld als kapelmeester in de kathedraal van San Rufino. Niet te verwarren met de basiliek van Sint Franciscus, die precies aan de andere kant van het stadje is gelegen. Over het verblijf van Tollius in Assisi tastten we lange tijd in het duister. Vooral de reden voor zijn vertrek leek een mysterie. Hij dankt in zijn voorwoord van de tweede bundel met vijfstemmige motetten de bisschop van Padua. Die had hem gerehabiliteerd in de moeilijke omstandigheden na zijn vertrek uit Assisi, maar wat er precies gebeurd was werd niet vermeld. Archiefonderzoek ter plaatse

De San Rufino in Assisi, de kathedraal waar Tollius van 1584 tot 1587 werkzaam was.

LITERATUUR

■ Simon Groot, 'Cantionum musicarum (Düsseldorf 1563). Een Amersfoorts muziekboek', *Flehite. Historisch jaarboek voor Amersfoort en omstreken* 9 (2008) 8-29

Simon Groot is conservator van de muziekhistorische collecties van de Universiteitsbibliotheek van Amsterdam.

heeft veel nieuwe feiten aan het licht gebracht. Hoewel het voor een deel interpretatie van de gegevens blijft, wordt de strekking van wat er zich heeft afgespeeld toch wel duidelijk. Het is een turbulente tijd geweest, waarbij onze stadgenoot geregeld in botsing kwam met het plaatselijke gezag. Ook bleek zijn vertrek uit Assisi een jaar later te zijn geweest dan tot voor kort nog werd aangenomen.

Een andere ontdekking is dat Tollius vanuit Assisi rechtstreeks naar Rome trok. Hij heeft er gedurende ongeveer een jaar gewerkt als musicus in de kerk bij het ziekenhuis In Santo Spiritu. In 1588 verruilde hij Rome voor Padua. In de ongeveer tien jaar dat hij in deze stad verbleef verschenen al zijn bewaard gebleven werken in druk: het lijkt de meest vruchtbare en meest stabiele periode in zijn leven.

Vanuit Padua ging Tollius naar Kopenhagen, waar hij een exorbitant hoog salaris ontving. Dit feit laat zien dat zijn ster hoog was gerezen aan het firmament van het Europese muziektoneel. Vanaf 1603 wordt er daar niets meer van hem vernomen, maar korte tijd later zien we zijn naam terugkeren in de Amersfoortse archieven. Of hij ook fysiek in Amersfoort verkeerde is vooralsnog niet duidelijk geworden.

Onderzoek naar zijn verblijf in Padua en Kopenhagen volgt op een later moment. Het komende artikel in het jaarboek *Flehite* zal gaan over de periode tot en met het verblijf in Rome in de jaren 1587 en 1588.

Bouwplaten: niet alleen om in elkaar te zetten

In de loop der jaren zijn enige tientallen kartonnen bouwplaten uitgebracht van gebouwen in Amersfoort. Van simpel zwart-wit tot zeer gedetailleerd in waarheidsgetrouwe kleuren. Wie had gedacht dat het er zoveel waren?

door JAN CAREL VAN DIJK

Men zou natuurlijk kunnen denken dat ze voor de jeug leuk speelgoed vormden, dat inmiddels grotendeels vervangen is door de plastic blokjes van Lego. Inderdaad waren er specifiek voor kinderen niet al te complexe exemplaren, bijvoorbeeld afgedrukt op de achterkant van een pak Cornflakes of verstrekt door de kruidenier, zoals de voetbalplaatjes van nu. Vele zijn en worden echter vooral gemaakt voor volwassenen en hebben een serieuzere insteek. Ze brengen objecten prachtig in beeld. Bij gebouwen zijn dat de architectonische kenmerken, meestal gebaseerd op originele bouwtekeningen en/of een grote reeks speciaal gemaakte foto's.

Zo vormen ze breed toegankelijke cultuurhistorische documentatie en bewijzen ze op verschillende manieren hun nut. Uiteraard is dat voor een enkeling het plezier van het daadwerkelijk driedimensionaal in elkaar zetten, maar minstens zo belangrijk is het kunnen bekijken en bewaren als fraai beeldmateriaal. Dat blijkt vaak voorzien te zijn van zeer informatieve begeleidende teksten. Plaat-

Ansichtkaart van bouwplaat van Villa De Wachter; daaronder: advertentie in *Dagblad voor Amersfoort* 1953; bouwplaten om echt te knippen en te plakken waren heel gewoon.

werk van grotere afmetingen kan verder heel goed ingelijst worden voor exposities of wandversiering en sommige exemplaren van geringere omvang blijken zelfs als ansichtkaart te versturen. Een goed voorbeeld van het laatste is de uitwerking van Villa De Wachter aan de dr J.P. Heijelaan, waar aan de achterkant een briefkaartsjabloon werd afgedrukt. Deze werd uitgegeven in 1989 ter gelegenheid van de Amersfoortse Open Monumentendag.

VOORGESCHIEDENIS

Bouwplaten bestaan al lange tijd. Voorlopers ontstonden in de 15e eeuw, toen eenvoudige papieren figuren uitgesneden konden worden om er taferelen mee samen te kunnen stellen. Zo'n twee eeuwen later waren ze uitgegroeid tot knipplaten voor bijvoorbeeld trekpoppen. Halverwege de 19e eeuw konden uiteindelijk complete objecten zoals gebouwen in elkaar gezet worden. In ons land werd de bouwplaat pas echt populair direct ná de Tweede Wereldoorlog.

SCHUIJT EN OOSTEROM

Het zijn meestal gespecialiseerde bedrijven die zich bezig houden met het gehele proces van tekenen tot drukken, zoals vandaag de dag het Duitse Schreiber-Bogen of het Franse L'Instant Durable. In Nederland zijn Leon Schuijt uit Bloemendaal en met name Cees Oosterom uit Woudrichem bekend. Ze hebben ook modellen van Amersfoortse bouwwerken vervaardigd. Eerstgenoemde heeft in 1989 voor de Stichting Behoud Onze-Lieve-Vrouwetoren een uitwerking gemaakt die nog steeds verkrijgbaar is. Oosterom bracht via zijn bedrijf Bouwplaat.nl in 2005 de Rabobank in karton uit, gevestigd in het kantoorgebouw van Nefkens onderaan de Utrechtseweg. Twee jaar later volgde een nieuwbouwcomplex van Woonzorg te Vathorst.

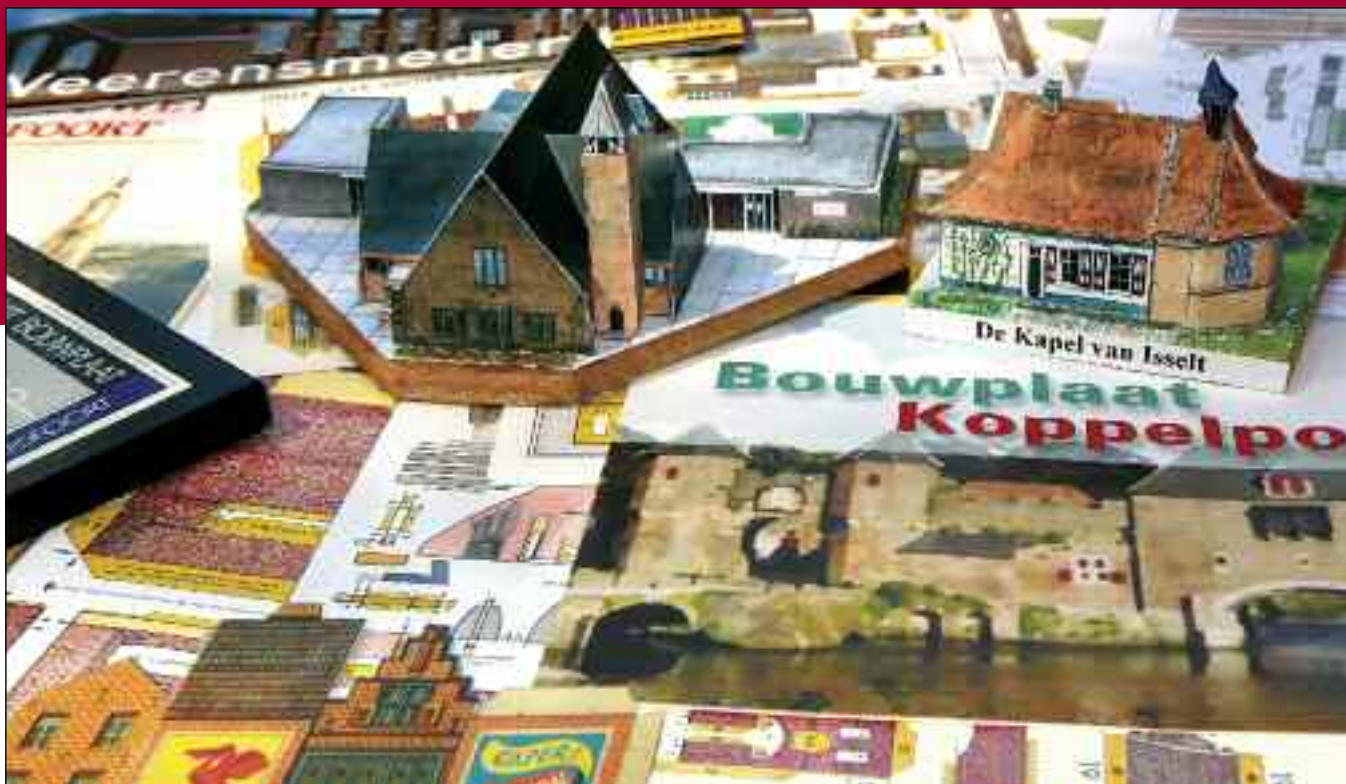
SJOERD HEKKING

De meeste Amersfoortse platen blijken verrassend genoeg toch uit die stad zelf te komen. Keistedeling Sjoerd Hekking (1951) is leraar beeldende vorming aan het Baarnsch Lyceum. Hij dreigde eind jaren tachtig minder

Ook **BOUWPLATEN** lijmt U vlug met **VELPON K 77**

lesuren te krijgen en besloot vervolgens er wat bij te gaan doen. Zijn eerste uitgave betrof in 1988 de Onze-Lieve-Vrouwetoren, schaal 1:200 in een oplage van 2000 stuks. Hierdoor kreeg hij de smaak te pakken en in het jaar daarop verschenen maar liefst vier platen, waaronder die van de eerder genoemde Villa De Wachter. Inmiddels heeft hij er zo'n zestig geproduceerd. Daar zitten grote aantallen Nederlandse vuurtorens bij, maar ook tien Amersfoortse schaalmodellen. Er is namelijk nog een tweede OLV-toren van zijn hand, met schaal 1:330. Verder de energiebalanswoningen in Nieuwland, de Koppelpoort, het Belgenmonument, de Boogkerk, het politiebureau aan de Van Asch van Wijkstraat, het Hospice Dôme aan de Appelweg en nog niet zo heel lang geleden de Veerensmederij bij de Wagenwerkplaats.

HERMAN FOLMER

Gepensioneerd arts Folmer (1933) woont ook in Amersfoort. Samen met zijn dochter Milembe (die toen stedenbouw studeerde aan de Technische Universiteit Delft) ontwierp hij in 1994 een papieren model van het Tropeninstituut waar hij werkte. Vader en dochter reizen veel met de trein en betreurden in 1995 dat het oude Amersfoortse stationsgebouw van architect D.A.N. Margadant verdween. Dit resulteerde in een tweede plaat. De NS raakte er door gecharmeerd en wilde die wel gaan verkopen. Voorgesteld werd dat Milembe een gulden per stuk aan royalties zou ontvangen. Als destijds 'arme' maar tevens slimme studente bedong zij daarbij dat óók gratis weggegeven exemplaren zouden meetellen. Mede daarvoor heeft ze er een substantieel bedrag aan overgehouden. Hobby-ontwerper Folmer heeft nog drie andere Amersfoortse objecten in karton uitgebracht: de vrijmet-

selaarsloge Jacob van Campen aan de Van Persijnstraat, de Emmaüskerk in het Soesterkwartier en de Kapel van Isselt.

OUDERE BOUWPLATEN

Eerdere exemplaren van Amersfoort waren meestal wél voor kinderen. In 1950 verscheen onder auspiciën van het Nederlands Sperwerverbond bijvoorbeeld een lees- en kijkboek van J.J. Vriens met de titel *In Holland staat een huis*. Daarin konden veertig kartonnen geveltjes worden geplakt die later ook als driedimensionale bouwplaatjes uitgebracht werden. De Gekroonde Bijenkorf (Kamp 10) en De Doelen (Havik 33) vertegenwoordigen de Keistad. In 1959 kwam de toenmalige Phoenix Brouwerij met een bouwplaat ter gelegenheid van 700 jaar stadsrechten. Het betrof een Amersfoorts stadstafereel in zes kleuren, dat voor 95 cent aangeschaft kon worden. Plakken of knippen hoefde niet, want de onderdelen waren zó in elkaar te zetten. Er was ook een prijsvraag aan verbonden. Een recentere kinderplaat is van de Amersfoortse architecte Ulrike van Schagen. Het betreft het pand Valkestraat 33/35 dat zij in 1998 realiseerde.

Maar zoals eerder gesteld zijn de meeste bouwplaten voor volwassenen. Eén van de mooiere is ongetwijfeld het kartonnen schaalmodel van Gerrit Rietvelds Zonnehof. In een aantrekkelijk vormgegeven doos kwam de kit in 1986 op de markt, voorzien van een begeleidende tekst in het Nederlands en Engels van de hand van toenmalig directeur Peter Reurslag.

Ook al wordt er tegenwoordig minder geknipt en geplakt, de conclusie kan niet anders zijn dan dat bouwplaten een waardevolle bijdrage blijven leveren aan de geschiedschrijving van de stad.

Jan Carel van Dijk is lid van de Oudheidkundige Vereniging Flehite.

Het jaar van de vrijwilliger

Ook in deze Kroniek is er aandacht voor het Jaar van de Vrijwilliger. Nu is het de beurt aan Museum Flehite, waar vrijwilligers vanaf het begin heel belangrijk zijn geweest. Tegenwoordig werken ze actief mee bij receptie, rondleidingen en collectiebeheer. Henk Woudenberg (1940) is er het langst en viert dit jaar zijn tienjarig jubileum. Voor ons extra reden om hem in het zonnetje te zetten. Dat wil niet zeggen dat we de tientallen andere vrijwilligers zijn vergeten!

door **PIEK THEISENS**

Hoe ben je bij Museum Flehite gekomen?

'Door historische belangstelling was ik al lid van de Oudheidkundige Vereniging Flehite. Op een gegeven moment stond er in één van de *Kronieken* een enquête met onder andere de vraag: 'Wilt u ook vrijwilligerswerk doen?' Zo kwam ik in 2001 bij conservator Gerard Raven terecht.'

Waar ligt jouw historische interesse?

'Hoewel ik in principe alles wel zou willen lezen, ook uit andere disciplines, heb ik me gericht op geschiedenis. Mijn historische interesse ligt bij de grote geschiedenissen met spectaculaire zaken, vooral uit de periode van de late oudheid tot en met de 13de eeuw. Zo lees ik als 'geschiedenishobbyist' veel over de Vikingen, kruistoch-

Piek Theisens is assistent collectie van Museum Flehite.

ten en kastelen. Vroeger vond ik de schoolplaten van Isings al mooi en hebben de bijbelvertellingen mijn interesse voor het Nabije Oosten gewekt.'

Wat was je eerste opdracht bij het museum?

'Dat was een grote klus: een student had bouwtekeningen van monumenten beschreven, prachtig! Maar hij was vergeten de teksten met een nummer te koppelen aan die tekeningen. Ik heb toen alles bij elkaar gezocht.'

Waar ben je nu verantwoordelijk voor in het museum?

'Sinds vijf jaar verwerk ik affiches uit Amersfoort en omgeving door ze te beschrijven en een nummer te geven. Ondertussen heb ik ook veel andere werkzaamheden verricht, zoals het beschrijven van voorwerpen in het depot, meehelpen met tentoonstellingen, maar ook hulp bij de verhuizing van de depots en bij het uitruimen van het opgeheven Culinair Museum.'

Heb je ook geholpen bij de ontruiming van het museum door de asbest?

'Ja, ik heb schoongemaakte voorwerpen ingepakt in dozen. Medewerkers in witte asbestpakken maakten ze schoon. Zij gaven die dan via een luchtsluis aan. Een dag per week heb ik samen met Marjan de Man voorwerpen ingepakt. Zo heb ik een groot deel van de collectie door mijn handen zien gaan.'

Welk voorwerp is jou het meest bijgebleven?

'Vooral het vroegmiddeleeuwse zwaard uit 500-750. Maar ook een zakje met kogelhulzen uit de Tweede Wereldoorlog, gevonden op de oude fusilladeplaats van Kamp Amersfoort. Dat maakte diepe indruk.'

Wat betekent het werk als vrijwilliger voor jou?

'Je blijft actief en onder de mensen en draagt ook nog iets bij aan de gemeenschap.'

HET FAVORIETE VOORWERP VAN...

Albert Boersma

Ik bestudeer samen met mijn buurman Simeon Bodden al jaren de historie van het Grote Spui en omgeving. Grote inspiratiebron is hierbij het schilderij *Gezicht op Amersfoort* uit 1671, van Matthias Withoos. De stad is er in zijn 17e-eeuwse pracht goed op te zien, onder andere het complete Sint-Aagtenklooster. Achter de stadswallen bij Plantsoen-Noord en achter het Grote Spui blijkt ooit het grootste klooster van Amersfoort te hebben gestaan. Alleen de kapel en de prachtige parktuin van voormalig notaris Van Daatselaar zijn hiervan nog overgebleven. Cor van den Braber heeft over dit schilderij een prachtig boek geschreven. *Gezicht op Amersfoort van Matthias Withoos* (Amersfoort 2003) is in mijn ogen een must voor iedere in historie geïnteresseerde Amersfoorter; zo ook

In 1999 trouwde ik in het Oude Stadhuis aan de Westsingel. Daar hing destijds nog het stadsgezicht dat nu in Museum Flehite te bewonderen is.

Rechts: Detail waarop het klooster en het verlaat duidelijk zichtbaar zijn.

Links: Aanleg riolering Grote Spui, 1933 (*Archief Eemland*).

Albert Boersma is lid van de Collectiecommissie van de Oudheidkundige Vereniging Flehite.

voor mij en mijn buurman. Ik hoop dat er snel een herziene uitgave gaat komen.

Matthias Withoos heeft onder de Koppelpoort een *verlaat* (schuifsluis) afgebeeld. De locatie en de loop van het oude verlaat is in 2008 gevonden op de hoogte van Grote Spui 19. Dat was mogelijk door het scannen met een grondradar, gesubsidieerd door het Buurtbudget.

Ook is het verloop duidelijk zichtbaar op een foto van graafwerkzaamheden uit 1933. Het blijkt dat het verloop iets scheef richting Koppelpoort loopt, zodat het aannemelijker is dat dit verlaat staat afgebeeld op het schilderij, en niet de Croontjesbrug (zoals Cor van den Braber stelt in zijn boek).

Kortom, dit schilderij geeft veel prijs over het Amersfoort van de 17e eeuw. Ikzelf ben inmiddels gegrepen door het werk van Matthias Withoos. Zo zeer zelfs dat ik gestart ben met het Withoos Research Project, dat als doel heeft zijn hele oeuvre in kaart te brengen.

Ik geef het estafettestokje graag door aan Jojanneke Clarijs, enthousiast lid van zowel de Collectie- als de Monumentencommissie van de OVF.

Herkomst helder in Museum Flehite

Het is tegenwoordig een heet hangijzer in museumland: heeft dat leuke kunstvoorwerp van je geen vervelend geurtje? Is het misschien betrokken geweest bij de kunstroof van Joodse verzamelaars en handelaars tijdens de Duitse bezetting? De Nederlandse Museumvereniging heeft de musea daarom opnieuw gevraagd om hun collectie hierop door te lichten.

door GERARD RAVEN

Tien jaar geleden heb ik onderzoek gedaan naar verdachte verwervingen in de jaren 1940-1948. Ik vond er toen maar één: de collectie van de Joodse slagersknecht Jules Frank. Hij verzamelde gedenkorden en dergelijke van ons vorstenhuis. Toen hij met zijn vrouw als laatste Joden van Amersfoort werd opgeroepen gaf hij de collectie in bewaring aan bekenden. Daarna is het echtpaar vermoord in een vernietigingskamp. In 1946 werd de verzameling aan het museum overgedragen met de mededeling dat Jules het zo had gewild. Maar hoe konden we

Oranjeflesje van Jules Frank.

dat nu zeker weten? Gelukkig zijn alle Joodse nalatenschappen afgehandeld door het Nederlandsche Beheerinstituut. In het archief vond Dick Kaajan van het Nationaal Archief ten slotte het antwoord. De familie Frank had er een paar jaar over gebakkeleid, maar ten slotte toegestemd dat de verzameling in het museum bleef. Herkomst helder dus.

BRONNEN

Vorig jaar vroeg de Museumvereniging om het onderzoek uit te breiden tot de gehele periode sinds 1933. Men organiseerde ook een symposium voor de musea. Daarna heb ik de aanwinstenboeken doorgenomen op zoek naar mogelijk verdachte kunst. Over de jaren 1948-1958 ontbreken deze boeken, vermoedelijk omdat conservator D.H. Huygen te oud werd om het goed bij te houden. Gelukkig maakte het bestuur van de Oudheidkundige Vereniging Flehite in die periode wel getikte jaarverslagen, waarin de belangrijke aanwinsten werden vermeld. Ten slotte zijn er aanwinstdossiers. De periode vanaf 1964 is gedekt door herinnering van Map Heijenga en Burchard Elias.

TOPSTUKKEN?

Zijn het nu zulke topstukken om je druk over te maken? Nee, maar daar gaat het ook niet om. Uit het boek van Burchard Elias was al bekend dat de OVF in de jaren 1920-1975 nauwelijks geld had om iets aan te kopen. De schenkingen kwamen doorgaans van de leden zelf. En dat waren in de jaren dertig doorgaans stukken zonder *herkenningswaarde*, zoals prenten, textiel of kleding. Een bloemschilderij werd aangekocht uit een plaatselijke tentoonstelling, vermoedelijk om de kunstenaar te steunen. Van belang is alleen een middeleeuws koperen luid-

klokje, dat in de binnenstad is opgegraven en voor f 10 is aangekocht van een bevriende Amersfoortse antiquair. Toch was het belangrijk om de zaken goed uit te zoeken. In deze jaren is de Joodse bevolking van Amersfoort drastisch gegroeid. Duitse vluchtelingen brachten het aantal van circa 300 op 800. Tijdens de Duitse bezetting zijn 356 Joden vermoord. De anderen wisten meestal onder te duiken. Ongetwijfeld hebben zij kostbaarheden verkocht om voedsel te kopen. Er zijn geen aanwijzingen dat daarvan iets in het museum terechtgekomen is. Net als Frank gaven andere Joden spullen in bewaring in de hoop terug te keren uit de kampen en ze dan op te halen. Vaak waren dat trouwens niet eens kostbare zaken. Zo gaf de arme opkoper Louis Cohen zijn gebedsmantel en -boeken aan een student theologie die hij kende. De latere predikant bewaarde deze zorgvuldig en schonk ze in 2005 aan het museum.

In de periode 1948-1958 kreeg het museum voorwerpen als een gevelsteen, een uithangbord, koperplaten van gravures, kleding en speelgoed. Van waarde is de zegelring van jonker Everard Meyster, die drie eeuwen door de familie Meyster was bewaard.

In 1958 beginnen de aanwinstenboeken weer en wordt het makkelijker werk. Het beeld blijft echter hetzelfde. Voorbeelden zijn een collectie stenen en fossielen, een souvenir van een Belgische vluchteling uit 1914-1918, drogisterijartikelen, huzaren- en schuttersuniformen, de etsplaten van de kunstenaar Adolphe van Weezel Errens (uit familiebezit), een rouwbord en een kanten kap.

Met het aantreden van Burchard Elias brak een gunstiger tijd aan. Het werd nu weer denkbaar om op veilingen of rechtstreeks van handelaren te gaan kopen. Sindsdien zijn inderdaad steeds duurdere voorwerpen aangekocht,

met als uitschieters de memorietafel van Van Schayck en enkele schilderijen van Matthias Withoos.

DOORLICHTEN

Hoe weet je nu wat een voorwerp verdacht maakt en wat doe je dan? Ik heb geweldige steun gehad van Helen Schretlen van bureau Herkomst Helder, die veel ervaring heeft met dit soort werk. Helen heeft alle namen van verkopers en schenkers voor me doorgelicht, waarbij speciaal werd gelet op veilinghuizen. Ook zijn foto's van de waardevolle schilderijen vergeleken met de foto's van roofkunst bij het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie en op gespecialiseerde websites. Ten slotte konden we eind 2010 samen concluderen: Museum Flehite heeft

Links: Luidklokje.

Onder: Gebedsmantel en -boeken van Louis Cohen.

BRONNEN

■ Archief Eemland, Archief Oudheidkundige Vereniging Flehite 1878-1994 (bnr 129)

■ Burchard Elias, *Flehite 1878-2003: geschiedenis van een vereniging en een museum* (Amersfoort 2004)

■ Eelke Muller en Helen Schretlen, *Betwist bezit: de Stichting Nederlands Kunstbezit en de terug-gave van roofkunst na 1945* (Zwolle [2002])

Gerard Raven is conservator van Museum Flehite.

geen verdachte voorwerpen. Dat oordeel is inmiddels overgenomen door het bestuur van de commissie Herkomst Helder. Daarmee is dit museum één van de eerste die de procedure goed heeft doorlopen.

ALERT BLIJVEN

Kunnen we nu voortaan rustig achterover leunen? Het blijft altijd denkbaar dat er een nieuwe verdachte aanwinst komt. Dat bleek al vorig jaar, toen we een schilderij van Thomas van Veenendaell kregen aangeboden met een etiket van kunsthandel Goudstikker. Het is een portret van de Amersfoortse notaris Willem van Hoorn uit 1676. Gelukkig bleek dat Goudstikker het schilderij nog zelf heeft kunnen verkopen, waardoor de aanwinst koosjer werd. Dankzij een fondswervingsactie van Albert Boersma van de Collectiecommissie is het schilderij inmiddels verworven; we komen er in een volgend nummer op terug. Maar verdachte kunst hoeft niet alleen uit Joods bezit te komen. Een voorwerp kan gestolen zijn, onder valse voorwendsels gekocht enzovoort. Het blijft voor musea zaak om vriendelijk naar de herkomst te vragen zonder potentiële schenkers of verkopers af te schrikken.

Barbecue uit de IJzertijd

door MAARTEN VAN DIJK

In juni 2010 heeft het Centrum voor Archeologie een kleine opgraving uitgevoerd op het terrein van Paardensportvereniging de Eemruiters, langs de Engweg in Hoogland. Bij het onderzoek zijn bewoningssporen gevonden uit de IJzertijd (circa 800 v Chr.-0), zoals enkele paalsporen en een waterput.

Het onderzoeksterrein (waar gebouwd ging worden) was te klein om goed te kunnen bepalen wat hier nou gestaan heeft. Maar we weten nu wel dat het omliggende gebied een hoge archeologische waarde heeft. Bij toekomstige ontwikkelingen zal zeker nader archeologisch onderzoek plaatsvinden.

Uit de waterput kwam een interessante vondst tevoorschijn die ons in eerste instantie raadselachtig overkwam. Het gaat om een plak gebakken klei van circa 2,5 centimeter dik. Eén zijde vertoont sporen van verbranding en op regelmatige afstand zijn gaten aangebracht, met een diameter van ruim 1 centimeter. Duidelijk is ook dat het voorwerp oorspronkelijk groter geweest is; er zijn breuksporen te zien. Wat voor voorwerp was dit?

Publicaties over aardewerk uit de IJzertijd brachten uitkomst: het is een deel van een ovenrooster! In de IJzertijd werden ovens gebouwd bestaande uit een constructie waarop een plaat van gebakken klei werd

gelegd. Onder het rooster werd vuur gestookt. Dit verklaart de sporen van verbranding aan één zijde van ons fragment; dat was de onderkant. Op het rooster kon dan gebakken worden.

Dergelijke roosters zijn gevonden bij pottenbakkersovens, maar werden vermoedelijk ook gebruikt om voedsel te bereiden,

zoals brood. Of was het misschien een voorloper van onze barbecue? Waar ons rooster precies voor gebruikt werd kunnen we niet meer achterhalen, maar een bijzondere vondst is het wel.

Maarten van Dijk is projectarcheoloog bij het Centrum voor Archeologie.

Op 23 juni kreeg Joke Sickmann van koningin Beatrix de Zilveren Anker voor haar vrijwillige inzet voor het Amersfoortse erfgoed. Ze was eerder al ridder in de orde van Oranje Nassau geworden.

Foto: Sander Stoepker

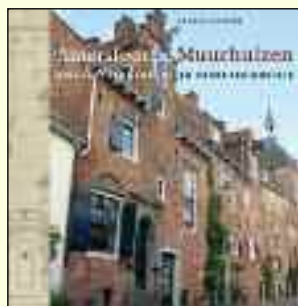
maand van de geschiedenis **in.nl**

Ook dit jaar sluit Amersfoort aan bij het grootste landelijke geschiedenisevenement. Deze keer duurt het geen week, maar een hele maand! De erfgoedorganisaties uit Amersfoort hebben wederom een bijzonder programma voor u samengesteld, onder de noemer *Amersfoort in vijf stappen*. Bezoek de activiteiten en ontdek hoeveel invloed de geschiedenis heeft op de stad, op uzelf en op ons allemaal! Het volledige aanbod en meer informatie kunt u vinden op de website: www.maandvandegeschiedenisamersfoort.nl.

U krijgt bij elke activiteit een stempel. Bij een volle kaart ontvangt u een speciale attentie!

Nieuwe boeken

Sandra Siemers-den Dulk, Amersfoortse Muurhuizen. Dieventorencomplex en Secretarishuisje

(Bussum: THOTH 2011), 180 pp, ISBN 978 90 6868 574 9, € 22,50, verschijnt 1 september

Prachtig geïllustreerd en goed gedocumenteerd boek over het oudste stukje Muurhuizen en de bouw- en bewoningsgeschiedenis vanaf 1480. De auteur-bewoonster werkte hiervoor samen met Monumentenzorg Amersfoort. Corrigeert uiteraard de ingesloten indianenverhalen, zoals de oorsprong van de Dieventoren en de naam Secretarishuisje.

Arie ter Beek, De Bunschoter kom: de Grebbelinie in de gemeente Bunschoten

(Bunschoten: A. ter Beek, 2011), 64 pp., ISBN 9789081683111, € 9,95

Verschillende aspecten van de Grebbelinie en de gevolgen van de ligging in deze linie voor de gemeente Bunschoten.

Jan de Vries, Grebbelinie 1799: bestek Engelaar en Groepkade

(Renswoude: Jan de Vries, 2011), 24 pp., € 3,95

Boekje over de aanleg van Engelaar, één van de voorposten van de Grebbelinie. De Groepkade dateert deels al van 1795.

Lex van de Haterd, Goed licht!

Verschijnt 15 september

Overzicht van de geschiedenis van Fotokring Eemland, die 75 jaar bestaat (zie pp 8-9, 24). De auteur plaatst de vereniging in de context van de sociaal-economische, politiek-maatschappelijke en culturele gebeurtenissen in Amersfoort en tegen de achter-

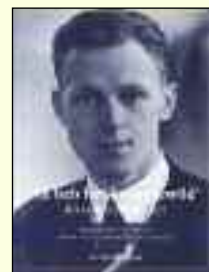
grond van de landelijke ontwikkelingen in de fotografie. Ook de andere Amersfoortse organisaties en initiatieven op het gebied van fotografie worden meegenomen.

Janna Kloosterman, 'Dokter Willem Hendrik Klos en zijn eerste auto, een Eysink'

In: *De Spuije: tijdschrift van de Heemkundige Kring De Bevelanden en de Vereniging Vrienden van het Historisch Museum De Bevelanden* afl. 83 (zomer 2011) 2-14.

De auteur corrigeert enkele onjuiste verhalen over de lotgevallen van de auto en voegt nieuwe gegevens toe. De auto was in de jaren 2001-2006 tentoongesteld in Museum Flehite en staat nu in het Louwman Museum in Den Haag.

Karel Kreuning, 'Ik heb het beste gewild.' Klaas Roelof Woltjer: het verzetsleven van Klaas Roelof Woltjer (1917-1944)

(Amersfoort: Stichting Nationaal Monument Kamp Amersfoort, 2011), 59 pp.

Woltjer was lid van de Knokploeg in Groningen. Hij werd in 1944 gearresteerd en overgebracht naar Kamp Amersfoort.

TILLY DU PUI & GERARD RAVEN

DAAGENDA

De activiteiten vinden plaats in Museum Flehite, tenzij anders vermeld; NGV in De Brug, Schuilenburgerweg 2. Tentoonstellingen zijn geordend op einddatum.

NGV = Nederlandse Genealogische Vereniging; OVF = Oudheidkundige Vereniging Flehite.

T/m 4 september

Napoleon in Amersfoort. Mini-expo in het Open Depot. Zie ook het vorige nummer.

Donderdag 8 september, 17-19 uur

Historisch Café in het Stadscafé. Onderwerp zie www.archiefeemland.nl onder agenda. U kunt zich daar ook aanmelden voor de maandelijkse digitale uitnodiging.

Zaterdag 10 september, 10-17 uur

Zondag 11 september, 12-17 uur

Open Monumentendag. Zie p. 2.

Maandagen 12 september-31 oktober Lezingencyclus bij *Maria, idool van alle tijden*. Zie 6 november.

Donderdag 15 september, 20-22 uur Alternatieve Vrouwevaart. Een historische optocht door de stad. Zie 6 november.

Vrijdag 16 september

Tentoonstelling van Fotokring Eemland en boekpresentatie in De Oude Viltfabriek, Arnhemseweg 49. Zie pp. 8-9, 23 en 28 oktober.

Zondag 18 september, 10.30 uur

Koffieconcert met Musick's Monument. Entree incl. expo € 10,-. Zie 6 november en het vorige nummer.

Dinsdag 27 september, 20-22 uur

OVF-lezing Leen Alberts: Amersfoorts bier 1300-1600. Leen hoopt hierop in 2012 te promoveren.

◀ **Donderdag 29 september, 20-22 uur**
 NGV-lezing Jaap Evert Abrahamse: *Wegh der Weegen, de ontwikkeling van de Amersfoortse-weg 1647-2010.*

Oktober

Maand van de Geschiedenis. Zie p. 22.

Donderdag 13 oktober, 17-19 uur
 Historisch Café in Rijksdienst Cultureel Erfgoed. Zie 8 september.

Donderdag 13 oktober, 20-22 uur
 NGV-lezing Alle Diderik de Jonge: *Dubbele namen en Latijnse of Griekse namen.*

22 september-22 oktober
 200 Jaar Burgerlijke Stand. Zie pp. 12-13.

Dinsdag 22 oktober, 10-16 uur
 Informatiemarkt familiegeschiedenis in De Observant, Stadhuisplein 7. Zie pg. 13.

Dinsdag 25 oktober, 20-22 uur
 OVF-lezing Henk van Tilburg: *Het oral-history-project* van Archief Eemland. Interessante levensverhalen, Oorlog, Komst gastarbeiders en Middenstanders.

3-28 oktober
 Fototentoonstelling van de Fotokring Eemland in de hal van het centraal station; 28 oktober spreekt Lex van de Haterd in de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed over de geschiedenis van de kring en het archief wordt overgedragen aan Archief Eemland (zie pp. 8-9 en 23).

IN DIT NUMMER

Open Monumentendag	2
Martin Boswinkel, Stadsherstel	3
Veerensmederij	4
Schonevelt, het oudste rechthuis	6
90 Jaar Fotokring Eemland	8
Knobbelzwanen op de Eem	10
200 Jaar Burgerlijke Stand	12
Joannes Tollius	14
Amersfoortse bouwplaten	16
Henk Woudenberg	18
Favoriet voorwerp Albert Boersma	19
Herkomst Helder in Museum Flehite	20
Nieuws/Nieuwe boeken/Agenda	22

Foto: Jolanthe Lalkens

T/m 6 november
Maria, idool van alle tijden. Grote tentoonstelling over de Amersfoortse bedevaarten en over de Mariabeleving nu. Zie het vorige nummer, www.idoolvanalletijden.nl en de folder met nevenactiviteiten als stadswandelingen van het Gilde.

Donderdag 10 november, 16-18 uur
 Historisch Café in het Stadscafé. Zie 8 september.

Donderdag 10 november, 17-19 uur
 Presentatie jaarboek *Flehite* in de Stad van Cahen, Kerkstraat 1.

Dinsdag 29 november, 20-22 uur
 OVF-lezing Jan Poolen: *Bouwen architecten van nu de monumenten van de toekomst?* De architect bespreekt de criteria voor de aanwijzing tot monument aan de hand van Amersfoortse voorbeelden uit de 20ste eeuw. Onder het motto *De OVF komt naar u* toe ditmaal in ICOON, Leeghwater 1-3 (bij station Vathorst).

www.amersfoortopdekaart.nl
 Zoek de historische afbeeldingen van elke plek in Amersfoort en/of voeg nieuwe toe. Een combinatie van de collecties van Archief Eemland en Museum Flehite.

Open huis Centrum voor Archeologie
 Iedere woensdagmiddag van 14.00-16.30 uur kunt u de werkplaats en expositieruimte bezoeken. Tevens spreekuur voor eigen vondsten. Langegracht 11, toegang gratis.

KRONIEK
 verschijnt viermaal per jaar. U kunt het blad thuis ontvangen door lid te worden van:
 ■ Oudheidkundige Vereniging Flehite voor € 27,50 per jaar, waarbij u ook het jaarboek Flehite ontvangt
 ■ Stichting Archeologie Amersfoort voor € 20,- per jaar, waarbij u ook de Archeologische Kroniek provincie Utrecht ontvangt en eventueel jaarboek Flehite

Oudheidkundige Vereniging Flehite
 Secretaris: Agnes Houët-Berenschot
 Vondelplein 1 • 3818 BC Amersfoort
 033 463 49 89
secretariaat@historisch-amersfoort.nl
www.historisch-amersfoort.nl

Museum Flehite
 Postbus 699 • 3800 AR Amersfoort
 033 247 11 00
info@museumflehite.nl
www.museumflehite.nl
 Bezoekadres: Westsingel 50
 Open: di-vr 11-17 uur, za-zo en tweede feestdagen 12-17 uur

Bureau Monumentenzorg Amersfoort
 Postbus 4000 • 3800 EA Amersfoort
 033 469 48 16
ma.cramer@amersfoort.nl
 Bezoekadres: Stadhuisplein 1
 Open: ma-vrij 9.00-17.00 uur (graag op afspraak)

Archief Eemland
 Postbus 4000 • 3800 AE Amersfoort
 033 469 50 17
archiefeemland@amersfoort.nl
www.archiefeemland.nl
 Bezoekadres: Stadhuisplein 7
 Open: ma-do 9.00-17.00 uur

Stichting Archeologie Amersfoort (STAA)
 Archeologisch Centrum
 Postbus 4000 • 3800 AE Amersfoort
 033 463 77 97
fme.snieder@amersfoort.nl
www.amersfoort.nl/archeologie
 Bezoekadres: Langegracht 11
 Open: wo 14.00-16.30 uur en op afspraak

Redactie
 Max Cramer • Tilly du Pui • Gerard Raven • Saskia Schrijer • Francien Snieder • Yvonne Tanke • Piek Theisens

Redactieadres
 Gerard Raven, Museum Flehite
 Breestraat 80 • 3811 BL Amersfoort
g.raven@museumflehite.nl
De redactie behoudt zich het recht voor om artikelen in te korten en/of te herschrijven, zo mogelijk in overleg met de auteur. Meninge(n) verwoord in de artikelen zijn niet noodzakelijk die van de redactie.

Uitgave van de *Kroniek* wordt mede mogelijk gemaakt door:

STADSHERSTEL AMERSFOORT

ISSN 1389-8442